

URAVNOVEŠENO STARANJE KOT IZZIV (POST)MODERNE DRUŽBE

POVZETEK

Naraščanje števila starih ljudi je eden od pojavov, ki zaznamujejo obdobje na prehodu iz moderne v postmoderno družbo. Družba vrednoti ta pojav predvsem z ekonomskimi transferji, zato mu daje bolj negativen kot pozitiven predznak (npr. naraščanje stroškov za zdravstveno in socialno varstvo, pokojninsko zavarovanje). Staranje prebivalstva pa lahko opazujemo tudi s pozitivnega stališča, če upoštevamo predvsem tale dejstva: višanje izobrazbene ravni stare populacije, potrebo po individualni ozaveščenosti o starostnih spremembah in aktivni pripravi nanje, prav tako pa tudi ozaveščenost političnih akterjev in upravnih struktur v podjetjih o pomenu zaposlovanja starejših delavcev ter spremenjene odnose med generacijami.

Ključne besede: kronološka starost, biološka starost, psihološka starost, izobrazba starejše populacije, medgeneracijski odnosi, upokojitev, sorodstvena mreža.

* Fakulteta za družbene vede
Univerza v Ljubljani

UVOD

Sodobne družbe so na prehodu iz modernega v postmoderno obdobje. Nestabilnost prehodnega obdobja zaznamujejo številni družbeni pojavi, kot so naraščanje brezposelnosti, spreminjanje odnosa med spoloma, naraščanje števila upokojencev oz. starih ljudi. Stari ljudje postajajo vedno večja skupina manjšine, to pa se odraža v spremembah na makro in mikro družbeni ravni. Na makro družbeni ravni se spreminja razmerje med t. i. aktivno in vzdrževano kategorijo prebivalstva (dependency ratio), na mikro družbeni ravni pa opazamo spremembe v odnosih med generacijami. Medgeneracijska mreža spreminja smer povezanosti iz horizontalne v vertikalno (povezanost štirih generacij).

Kadar govorimo o starosti, poudarjamo večinoma njene probleme in negativne strani, ki ustvarjajo stereotipno oz. negativno podobo o starih ljudeh. Poudarjamo predvsem manjšino, ki zaradi starostne oslabelosti ali bolezni ne more samostojno živeti v domačem okolju. Ocene o njenem obsegu pa so nastale le na osnovi nekaterih parcialnih raziskav. Tisti delež stare populacije, ki je materialno samostojen, časovno in komunikacijsko neodvisen in te attribute priznava kot pridobitev življenja po upokojitvi, večinoma ostaja neopazen. Družbeno vrednotenje starosti temelji večinoma na kategoričnem posploševanju slabšanja funkcionalnih sposobnosti in marginaliziranju stare populacije, zanemarjeni pa sta zrelost in modrost, ki sta pomembna kriterija pri ločevanju stare generacije od drugih starostnih skupin prebivalstva.

Izhodišča za preoblikovanje družbene marginalizacije starih ljudi v družbeno integracijo te skupine so tile elementi:

- 1 izobrazbena raven stare populacije se nenehno viša;
- 2 individualna odgovornost za življenje zahteva večjo individualno seznanjenost s starostnimi spremembami in aktivno pripravo nanje, prav tako pa tudi seznanjenost političnih akterjev in upravnih struktur v podjetjih s pomenom zaposlovanja starejših delavcev;
- 3 spremenjeni odnosi med generacijami vplivajo na drugačno vlogo sorodstvenih vezi.

IZOBRAZBENA RAVEN STAREJŠE POPULACIJE

Pomembna dejavnika, ki vplivata na dejaven odnos do starosti, sta spol in izobrazba. Raziskave kažejo, da so ženske bolj usmerjene v gospodinjska opravila kot moški (Jezernik 1980, Accetto et al 1987, Hojnik-Zupanc 1991, Riddick 1993)) in tudi bolj vključene v družinske odnose (ibidem, Kleiber, Ray 1993). Bella (v: Kleiber, Ray 1993) ugotavlja, da je pomembna značilnost dejavnosti žensk v prostem času pri ženskah socialni kontekst oz. odnosnost, izražena v intenzivnejšem čustvenem in osebnem odnosu.

Izobrazba je tisti del osebnosti, ki ga posameznik v življenju samostojno oblikuje in je pomemben dejavnik v procesu individualizacije.

Bolj izobražen človek lahko bolj samostojno oblikuje svoje življenjske odločitve¹. Jezernik (1980) je ugotovil, da se bolj izobraženi upokojujenci v večji meri pripravijo na upokožitev že takrat, ko so zaposleni, kot pa manj izobraženi upokojujenci.

Podatki za Slovenijo kažejo, da se izobrazbena raven stare generacije sicer nenehno viša, vendar pa ne moremo zanemariti tudi visokega deleža stare populacije z nedokončano in končano osnovno šolo, saj se je v dvajsetih letih po popisu prebivalstva (leta 1971) celo povečal - verjetno na račun priseljencev iz drugih republik (tabela 1). Če opazujemo izobrazbeno raven mlajše in starejše srednje generacije ob popisih leta 1971, 1981 in 1991, lahko tudi ugotovimo, kakšna bo izobrazba stare populacije v prihodnosti. Pričakujemo lahko, da bo v prvih desetletjih naslednjega tisočletja manj nižje izobraženih in več bolj izobraženih upokojujencev (predvsem tistih s srednjo izobrazbo).

Tabela 1:

Izobrazbena struktura srednje generacije ob popisih leta 1971, 1981 in 1991 v Sloveniji (delež v odstotkih glede na skupno število populacije, ki ni več šoloobvezna).

Izobrazba	1971		1981		1991	
	50 - 64let	35 - 49let	50 - 64let	35 - 49let	50 - 64let	35 - 49let
Nepopoln a OŠ	4,0	7,7	5,7	7,5	5,8	4,6
Osnovna šola	8,8	9,6	7,3	6,0	6,1	5,8
Srednja šola	3,0	6,2	4,6	9,2	7,3	12,7
Višja šola	0,1	0,4	0,4	0,9	0,8	1,8
Visoka šola	0,3	0,7	0,6	1,2	0,9	1,7
Neznano	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,4

Vir: Tabelarni zapisi popisa prebivalstva 1971, 1981, 1991, Zavod Republike Slovenije za statistiko.

Izobrazba je na eni strani pomemben dejavnik, ki vpliva na boljšo družbeno integracijo stare populacije, na drugi strani pa na boljše sprejemanje informacij o dejavnem načinu življenja za ohranjanje duševnega in telesnega ravnovesja v starosti. V Sloveniji je postalo okolje bolj dovzetno za potrebe stare populacije. Tako se širijo informacije o starostnih spremembah, zato so stari ljudje bolje seznanjeni z dejavnim načinom življenja. Pomankljivo pa je ustvarjanje možnosti za dejavno integracijo v starosti: neizkoriščena je možnost za normativno omogočeno delno upokožitev, neraziskani so mobilazicijski motivi pri upokožencih za aktivno preživljanje časa zunaj družinskega okvira, neurejene so zakonska regulativa in organizacijske oblike za plačano in prostovoljno delo po upokožitvi. Družbeno okolje bo prej ali slej spremenilo stališče do stare populacije iz marginalizirane družbene skupine v integrirano družbeno skupino tudi zaradi nenehnega zmanjševanja aktivne populacije (glej sliko 1) in zato potrebe po ohranjanju globalnega družbenega ravnovesja.

INDIVIDUALNA ODGOVORNOST ZA ŽIVLJENJE

Pri vsakem človeku lahko razlikujemo tri vrste starosti (Chopra 1996):

- 1 kronološka starost - starost glede na letnico rojstva,
- 2 biološka starost - telesna starost glede na delovanje osnovnih telesnih funkcij in celičnih procesov,
- 3 psihološka (doživljajska) starost - koliko star se počuti posameznik.

Kronološka starost je kriterij, po katerem kategoriziramo populacijo, staro 65 let in več, kot staro ne glede na druge indikatorje starosti. Redkokdaj se kronološka in biološka starost ujemata. S podaljševanjem življenjske dobe se je tudi "postaranost" odmaknila v višjo kronološko starost². Kot ugotavlja Chopra (1996: 64) se je rodil pojem "nove starosti", s katerim označujemo kronološko stare, a biološko mladostne ljudi.

Raziskave kažejo, da je podoba starejših ljudi o njih samih drugačna od podobe, ki jo vidijo drugi³. Stereotipno javno mnenje jih v večji meri opredeljuje kot nesamostojne in odvisne, kot se starejši ljudje v resnici počutijo.

Upokojitev se v večji meri opredeljuje z negativnimi kot pozitivnimi atributi. Upokojenci sami uvrščajo med prednosti upokojitve konec obveznosti, umirjenost, sprostitve, več prostega časa za družino oz. otroke, in svobodnejši življenjski ritem (Hojnik-Zupanc 1991). časovna in komunikacijska neodvisnost ter materialna samostojnost sta nedvomno vrednoti, ki ju pri družbenem vrednotenju starosti preveč zanemarjamo, še posebno sociologi, ki zagovarjajo teorijo vlog. Ob tem lahko citiram nekega srednješolca, ki je v razmišljanju o stari generaciji navedel tele misli: "Ne vem, zakaj se večina ljudi v starosti ne začne spraševati: Kaj imam lahko od preostanka življenja, ko sem svoboden?"

Življenjski stil je v individualizirani biografiji (Beck 1994), ki označuje človeka postindustrijske dobe, vedno bolj prepuščen izbiri posameznika ne samo v starosti, ampak tudi v srednjem življenjskem obdobju. časovne meje med tremi temeljnimi življenjskimi obdobji: šolanje - zaposlitev - upokojitev erodirajo kot posledica procesa individualizacije. To na eni strani pomeni svobodnejše oblikovanje življenjske poti, na drugi strani pa večjo individualno odgovornost posameznika za njegovo lastno vedenje.

Če zdaj večinoma še velja skoraj enak odnos med upokojitvijo in starostjo, pričakujemo, da bo v prihodnosti tudi to razmerje porušeno. Kronološka starost 65 let bo kot univerzalni kriterij za starost zanesljivo pomaknjena navzgor zaradi populacijskega neskladja med starostnimi skupinami. Menedžerji velikih podjetij (npr. Volkswagen) se že zavedajo, da povprečna starost zaposlenih delavcev kmalu v prihodnosti ne bo več štirideset, ampak petdeset let (Schuster 1995). Pri Volkswagnu so problem presežka delavcev rešili z uvedbo delne zaposlitve za vse zaposlene delavce, ne samo za starejše. Na ta način so lahko zaposlili še nove delavce, za tiste, ki delovno obveznost prekoračijo, pa so uvedli posebne "čeke delovnih ur". S temi javno beležijo "presežno" delo vsakega posameznika. V to skupino pridejo predvsem delavci mlajše in srednje generacije. Način izkoristka tega bonusa je odvisen od posameznika: lahko ga izkoristi kot materialno pravico ali časovni bonus za predčasno upkojitev (ibidem).

Biti dejaven in koristen ne pomeni zgolj nekaj početi, ampak pomeni posamezniku intrinzično zadovoljstvo (Lawton 1993), ki vpliva tako na njegovo psihično kot fizično počutje⁴. Kot kažejo raziskave (Chopra 1996), so psihološki dejavniki in življenjska rutina najpomembnejši dejavniki, ki zavirajo staranje. To so: zadovoljstvo pri delu, občutek osebne sreče, srečen zakon (ali zadovoljujoče dolgotrajno razmerje), redno življenje in redno delo.

V starosti se uveljavlja selektivna "naložba" (Atchley 1993). Posameznik na podlagi izkušenj in razpoložljivih možnosti selektivno razvija ideje, odnose z drugimi in dejavnosti na tistem področju, ki mu je blizu in mu prinaša zadovoljstvo. Seznanjenost s starostnimi spremembami in preventivno vedenje za ohranitev telesnih in umskih funkcij sta dejavnika, ki omogočata uravnovešeno in zdravo starost. Ozaveščenost je razsežnost psihološke starosti, na katero lahko posameznik sam vpliva. Osveščena osebnost lažje zavestno reagira na starostne spremembe.

SPREMINJANJE ODNOSOV MED GENERACIJAMI

Odnosi med generacijami se spreminjajo od hierarhičnih, podrejeno- nadrejenih odnosov v tradicionalni in zgodnji industrijski družbi do medgeneracijskega osamosvajanja v prehodu iz industrijske v postindustrijsko družbo. Gre za proces, na katerega vplivajo družbeno - razvojni dejavniki, kot so npr. ločitev proizvodne in socializacijske funkcije družine, migracije, urban-

izacija, tehnološki razvoj, spreminjanje strukture družine. Bengtson in Black (v: Baltes, 1981-84) ugotavljata, da se odnosi med generacijami spreminjajo z interakcijo med osamosvajanjem posameznika in družbeno - kulturnimi spremembami. Sami po sebi so razvojni pojav - kontinuiran proces, na katerega vplivajo individualne razvojne in družbeno - kulturne spremembe, ki se kažejo kot konfrontacija podobnosti in različnosti med generacijami (ibidem). Generacija ohranja vrednote časa, v katerem je odrasčala, vse življenje, tako da lahko govorimo o zaporedju kulturnih generacij skozi čas.

Hitre družbene spremembe po drugi svetovni vojni pa zmanjšujejo razlike med generacijami (Bytheway et al 1989). Povečuje se kontinuiteta generacij na makro in mikro ravni. Vedenjski vzorci postajajo nedoločljivi glede na starost, povečuje se podobnost med starši in otroki ne glede na njihovo oddaljenosti (podobnosti se kažejo v izražanju jaza, modi, preživljanju prostega časa). Vendar pa pri tem ne gre za nesamostojnost, kot je videti na prvi pogled, temveč za dva prepletajoča se procesa: na eni strani za sprejemanje globalnih teženj, ki homogenizirajo kulturo različnih generacij, na drugi pa za deinstitucionalizacijo individualne življenjske zgodovine, ki se kaže v starostni nedoločljivosti različnih vlog.

Kontinuiteta odnosov med generacijami se neposredno razvija v primarni družbeni skupnosti - družini. Gre za dvosmerno kontinuiran pojav - vsak sprejema od drugega in prenaša na drugega, zato na tovrstne odnose v družini pomembno vplivajo individualne osebnostne spremembe in življenjski stil. Tisti, ki so razvili vzorec družinske povezanosti in medsebojne pomoči, ga ohranijo tudi v starosti. Družinska oskrba je zagotovljena, če obstajajo dobri odnosi med generacijama, preden pride do opešanja moči pri starem človeku (Pinkston et al 1984).

Sorodstvena mreža pa izgublja jasno definirano družinsko strukturo in postaja vse bolj kompleksna in fleksibilna zaradi ustvarjanja več družin v enem življenjskem obdobju (razveze in nove zakonske zveze. Riley, Riley; v: Phillipson 1994). Posameznik lahko pripada družini s štirimi generacijami. Prvič v zgodovini se je zgodilo, da ima odrasel človek lahko več staršev kot otrok (Jerrome 1990). Lahko bi rekli, da nastajajo nove oblike razširjene družinske mreže, ki niso niti starostno niti generacijsko niti prostorsko določljive. (Vedno več je družin z enim staršem, "sorodnikov" zunaj družinskih okvirov, kot so posvojenca, priženjeno sorodstvo).

Narašča število individualnih gospodinjstev ter drugih oblik sožitja (istospolne zveze, enostarševske družine, kratkotrajna skupna sožitja). Tradicionalna oblika družine se vedno bolj spreminja z različnimi drugimi oblikami sožitja, ki ne temeljijo na trajnem vzorcu prostorskega in socialnega sožitja, ampak na sorazmerno krajših ali daljših primarnih odnosih. Družinsko integracijo vedno bolj zamenjuje individualna socializacija. Individualizacija osebne zgodovine vodi do večje različnosti tudi znotraj družine in s tem tudi do različnih načinov preživljanja starosti. Če še na vrhuncu industrijske dobe prevladuje preživljanje starosti v razširjeni družini, so v obdobju na prehodu iz industrijske v postindustrijsko družbo oblike bivanja v starosti vedno bolj raznolike. Posameznik lahko tudi izbira med vedno več možnostmi. Uravnovešeno staranje je rezultat individualne seznanjenosti posameznika z njegovimi lastnimi zmožnostmi in optimalno usmerjenostjo v dejavnosti, ki so potrebne za kvalitetno življenje, ter senzibilnosti sistema, ki se odlikava v raznolikosti in obsegu razpoložljivih možnosti za stare ljudi.

ZAKLJUČEK

Baltes in Baltesova (1990) govorita o uspešnem staranju. Na osnovi spoznanj različnih avtorjev ga opredeljujeta s temi kazalci: dolžina življenja, biološko zdravje, mentalno zdravje, kognitivna učinkovitost, socialna kompetenca in produktivnost, osebna kontrola in zadovoljstvo z življenjem. Tako opredeljeno uspešno staranje vodi do "samostojne starosti" ali drugače povedano, do uravnovešenega staranja. Uravnovešeno staranje spodbujata dva dejavnika, ki s procesom individualizacije vedno bolj pridobivata pomen: preventivna dejavnost zdravstvene in socialne politike za ohranjanje zdravja ter izobraženost prebivalstva, tako da bolj ozaveščeno skrbi za svoje počutje. Oba dejavnika sta rezultat prehodne postmoderne družbe, ki postavlja posameznika v aktivno vlogo, tako da je odgovoren za svoje zdravje. Država se umika kot splošen "zaščitnik" posameznikovega zdravja in nastopa bolj v vlogi spodbujevalca družbenih entitet in posameznika, da bi le-ta prevzel aktivni odnos do svojega življenja. Spodbude za individualno odgovornost do zdravja so razporejene na različne ravni (družina, lokalna skupnost, delovna organizacija, posameznikova osveščenost). Sistem je prisiljen uvajati take kvalitativne spremembe zaradi velikih sredstev, ki jih zahteva zdravljenje bolezni. Tako pridemo do dveh plati individualizacije: posameznik ima na voljo vedno več možnosti za izbiro, vendar pa se predenj postavljajo tudi nove zahteve in omejitve

(Beck, Beck Gernsheim 1996). Star človek mora biti pripravljen na meje dostopnosti v paleti raznolikih možnosti v prostoru in času, ki jih prinaša proces individualizacije. Pri tem je ozaveščenost tisti dejavnik, ki ne pomeni le notranje pripravljenosti, ampak poznavanje možnosti za dostop do sistemskih regulativ, ki omogočajo individualno samostojnost. Ta je v post-moderni družbi namenjena množicam, ne le manjšini (ibidem).

OPOMBE

1. Živkovič (1973) je ugotovil, da se potreba po dejavnem življenju stopnjuje z izobrazbo in se ohranja vse do pozne starosti. Podobno ugotavlja tudi Jezernik (1980); izobrazba je v pozitivnem razmerju s pripravo na upokojitev.

2. V Sloveniji znaša pričakovana življenjska doba pri 65. letu starosti 13,7 leta za moške in 17,4 leta za ženske (šelb 1996). To pomeni, da lahko moški, ki je star 65 let, pričakuje, da bo živel še 13, 7 leta, ženska pri 65. letu starosti pa še nekaj več kot 17 let življenja. V dvajsetih letih se je pričakovana življenjska doba pri 65. letu starosti podaljšala za nekaj več kot tri leta pri moških in za nekaj več kot štiri pri ženskah (ibidem).

3. V Veliki Britaniji (British Gas, 1991) so ugotovili, da mladi Britanci med 16. in 24. letom starosti najpogosteje označujejo stare ljudi kot starostniki, "mlajši" stari ljudje med 55. in 75. letom starosti najraje uporabljajo pojem upokojenci, starejši od 75 let pa se najpogosteje opredelijo kot starejši občani (državljanji).

Ward (18) pa je ugotovil, da se je le okrog 20 odstotkov Američanov, starih od 60 do 69 let opredelilo za stare, v skupini starih od 70 do 80 let pa se je za stare opredelilo 66 odstotkov ljudi.

4. Chopra (1996: 60) navaja raziskave, ki so v zadnjih dvajsetih letih dokazale, da "vztrajna aktivnost vse življenje, celo do poznega sedemdesetega leta starosti, zavre pešanje mišičnega in kostnega tkiva".

LITERATURA

Accetto, B. et al (1987), Zdravstveno stanje starejših prebivalcev Ljubljane, Ljubljana: Inštitut za gerontologijo.

Atchley, R.C. (1993), Continuity Theory and Evolution of Activity. V: Kelly, J.R. (ur.), Activity and Aging: Staying Involved in Later Life, Newbury Park: Sage.

- Baltes, P. (1981-84), *Life Span Development and Behavior*, New York: Academic Press.
- Beck, U. (1994), The Debate on the "Individualization Theory" in Today's Sociology in Germany. *Soziologie*, št. 3, (posebna izdaja ob 13. svetovnem sociološkem kongresu).
- Beck, U., Beck Gernsheim, E. (1996), Individualizacija in "tvegane svobode": perspektive in nasprotja k subjektu usmerjene sociologije, *Teorija in praksa* XXXIII, št.5.
- British Gas (1991), *The British Gas Report on Attitudes to Ageing*, London: British Gas.
- Bytheway et al (1989), *Becoming and Being Old*. London: Sage.
- Chopra, D. (1996), *Mlado telo in neodvisen um*, Ljubljana: Vale-Novak.
- Jerrome, D.(1990), *Intimate Relationships*. V: Bond, J., Coleman, P. (ur.), *Ageing in Society*, London: Sage.
- Jezernik, M. (1980), *Potrebe in delovni potenciali ostarelih, raziskovalno poročilo*, Ljubljana: ISU.
- Hojnik-Zupanc, I. (1991), *Priprava na starost in upokojitev*. V: *Sedanost in prihodnost gerontoloških dejavnosti v Sloveniji*, Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije.
- Kleiber, D.A., Ray, R.O. (1993), *Leisure and Generativity*. V: Kelly, J.R. (ur.), *Activity and Aging; Staying Involved in Later Life*, Newbury Park: Sage.
- Lawton, M.P. (1993), *Meanings of Activity*. V: Kelly, J.R. (ur.), *Activity and Aging; Staying Involved in Later Life*, Newbury Park: Sage.
- Phillipson, C. (1994), *Modernity, Post-Modernity and the Sociology of Ageing: Reformulating Critical Gerontology*. Bielefeld: prispevek na 13. svetovnem sociološkem kongresu, 18.- 23. julij.
- Pinkston, E. et al (1984), *Care of the Elderly*, New York: Pergamon Press.
- Riddick, C.C. (1993), *Women's Leisure and Quality of Life*. V: Kelly, J.R. (ur.), *Activity and Aging; Staying Involved in Later Life*, Newbury Park: Sage.
- Schuster, H. (1995), *The Volkswagen Model for Older Workers*. V: Andersons, I., Polzler, L. (ur.), *Older Unemployed - New Solutions* (mednarodni kolokvij), EURAG Newsletter, št. 87/88.
- Šelb, J. (1996), *Demografski podatki o stari populaciji v Sloveniji; neobjavljeno gradivo, pripravljeno za nizozemsko-slovensko srečanje na ministrstvu za zdravstvo*, Ljubljana.
- Ward, R.A. (1984), *The Ageing Experience*, New York: Harper and Row.
- Živkovič, M. (1973). *Staranje u Jugoslaviji*. Niš: Zavod za zaščito na radu.